

**РОЗВИТОК СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗА
ДОПОМОГОЮ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЄЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Фразеологія є невід'ємною частиною словникового багатства української мови. У статті розкриваються шляхи ознайомлення дошкільників зі сталими образними зворотами, прислів'ями та приказками, наводяться доступні для дітей зазначеного віку вправи та ігри з фразеологізмами.

Ключові слова: *фразеологія, словникове багатство української мови, дошкільники, сталі образні звороти, прислів'я та приказки.*

Постановка проблеми. Сучасні українські лінгводидакти (А.М. Богущ, Н.В.Гавриш, Ю.А. Руденко) приділяють багато уваги проблемі формування словникового запасу дитини дошкільного віку. Формування лексичної компетентності передбачає збагачення словника дітей образними виразами, взятими з художніх текстів, – приказками, фразеологічними зворотами, метафорами, епітетами, порівняннями. Метафоричність та експресивність, притаманні фразеологізмам, приказкам, прислів'ям, роблять мову не лише яскравішою, дотепнішою, а й виховують у дошкільників любов до краси української мови, сприяють формуванню громадянських почуттів.

Аналіз досліджень і публікацій. Стрижневим моментом низки досліджень (Арушанова А.Г., Бірюк Л.Я., Ількова А.П., Кирста Н.Р., Колунова Л.І., Куршева Г.О., Максаков О.І., Лаврентьєва А.І., Савушкіна Є.В., Смага А.А., Сомкова О.Н., Сохін Ф.О., Струніна Є.М., Ушакова О.С., Юртайкіна Т.М. та ін.) виступило дослідження особливостей засвоєння семантики слів, уточнення і розширення значень уже відомих у певному контексті тощо, використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів. Натомість результати педагогічних спостережень засвідчили, що ознайомлення з фразеологією не знайшло належного місця у практиці дошкільної освіти. Це й обумовило **мету статті:** розкрити шляхи ознайомлення дошкільників зі сталими образними зворотами, прислів'ями та приказками, навести доступні для дітей зазначеного віку вправи та ігри з фразеологізмами.

Вихователь знайомить дітей з фразеологізмами, привертає увагу до незвичайних висловів, допомагає осмислити їх значення, готує до сприймання й усвідомлення складних поетичних образів літературних і фольклорних творів. Ураховуючи мовленнєвий досвід дітей, і те, що в мовленнєвому середовищі вони зустрічаються з російськими та українськими фразеологізмами, вихователь повинен проводити цю роботу паралельно двома мовами. У цьому разі педагог застосовує тематичний принцип добору фразеологізмів, приказок і прислів'їв до художніх текстів, мовленнєвих занять, мовних ситуацій, адже найважливішою ціннісною їх характеристикою є доцільність використання.

А. Богуш рекомендує вже в молодшій групі збагачувати словник дітей фразеологізмами (*про вовка промовка; не все коту масниця; як мед, так і ложкою; губи квасити; губу прикусити; губи копилити; вуха розпустити; за вуха не відтягнеш*), прислів'ями та приказками (*добре роби, добре і буде; аби день до вечора; хочеш їсти калачі, то не лежи на печі; у страху очі великі; ні живий ні мертвий; правди не сховаєш; крутитися як дзига*).

Ця робота продовжується і в середній групі. До активного словника дітей вводять прислів'я, приказки (*сонце світить, а не гріє; без вітру і трава не шелестить; похлива ворона і куца боїться; що сіре, то й вовк; не радій чужому горю*), фразеологічні звороти (*рота роззявити; тав ловити; триматися руками і ногами; різати вуха; п'яте колесо до воза; пальці облизувати; і риби наловити, і ніг не замочити*).

У старшій групі перед вихователями стоять такі завдання: «стимулювати та активізувати вживання дітьми образних виразів, засвоєних у попередніх групах. Продовжувати збагачувати словник прислів'ями, приказками (*з добрими людьми завжди згоди можна знайти; я з тобою - як риба з водою; з добрим дружись, а лихих стережись; без верби і калини нема України; хліб-сіль їж, а правду ріж; от вам Лука: рукавиці в кишені, а він їх шука; стукотить, гуркотить, комар з неба летить*), фразеологічними зворотами (*тедзь укусив; гладити по голівці; волосся на голові піднімається; вітру в полі шукай; бігти, не відчуваючи ніг; кішка пробігла; кінці у воду*)» [2, С. 67].

У дошкільному віці активний словник дітей поповнюється новими фразеологізмами, прислів'ями та приказками. Вихователі намагаються активізувати вживання образних виразів, засвоєних у попередніх групах, дітей навчають усвідомлювати значення та вживання фразеологізмів, приказок, прислів'їв (*двічі літа не буває; бігти, не відчуваючи ніг; болотом закидати; брудними руками; тримати язика за зубами; і пальцем не кивнути; сам собі пан; рукою подати; наче кіт наплакав; мов муха в окропі; наче й не було; як на голках; що посієш, те й пожнеш; що вранці не зробиш, того ввечері не здоженеш; усіх би перегнав, та бігти боюсь*).

Програмні завдання свідчать, що дітей протягом дошкільного віку знайомлять із прислів'ями та приказками не тільки прямого значення, наприклад, *«З добрими людьми завжди згоди можна дійти»*, а й переносного – *«Стукотить, гуркотить, комар з дуба летить»*. Усвідомлення значення фразеологічних зворотів, прислів'їв та приказок допомагає малюкам практично опанувати такими мовними явищами, як полісемія, синоніми, антоніми; знайти місце незвичайних висловлювань у певній лексичній групі.

Під час навчання використовують прийоми відшукування потрібних висловів у літературному тексті та їх художній аналіз. Наприклад, вихователь звертається до дітей: *«У казці про зайчика, коли він тікав від вовка, розповідається, що він біг, не відчуваючи ніг. Як ви це зрозуміли? Як він біг?»* Важливим прийомом є добір до фразеологічного виразу синонімів, що допомагає дитині краще зрозуміти лексичне значення словосполучення, знайти місце цього виразу в певній лексичній групі. Розгляньмо приклад з використанням вправи *«Скажи інакше»*. Розповідаючи про дівчинку, вихователь застосував фразеологічний зворот *«закопилила губи»*. Уточнюючи у дітей, як вони зрозуміли його значення, він запропонував: *«Спробуйте підібрати інше слово, яке вказувало б на настрій дівчинки, її стан (вона образилась, їй прикро, зіпсувався настрій)»*[1, С. 338].

Фразеологічні звороти, складні для сприйняття та усвідомлення малюками, вихователь може включати до спеціальних пояснювальних текстів, в яких значення виразу стає більш зрозумілим. Наприклад, щоб краще пояснити

фразеологізм «гав ловити», педагог розповідає дітям історію: «У дитячому садку діти вирізали паперових метеликів. Вихователь пояснювала, як потрібно складати папір, як повертати ножиці. Петрик слухав не уважно, весь час дивився у вікно, ловив гав, нічого сінько не бачив і не чув з того, про що говорила Марія Іванівна. От і вийшли у дітей метелики гарні, легкі, наче квіточки, а в Петрика – не метелик, а гава якась». Після розповіді педагог уточнює у дітей, що значить «ловити гав», про що або про кого так говорять, узагальнює відповіді: «Так говорять про не уважних, хто не чує головного, а відволікається на різні дрібниці».

Робота з фразеологічними зворотами, прислів'ями та приказками, з одного боку, поглиблює сприймання образного змісту, художньої форми літературного твору, з другого – реалізує можливості збагачення образного мовлення дітей. Важливо навчити малюків чути не тільки те, про що розповідають або читають, а й те, як і якими мовними засобами цей зміст передається, а також навчити помічати й відтворювати засоби художньої виразності. Перед читанням літературного твору діти отримують вказівку: помітити й запам'ятати (незвичайні, казкові висловлювання, образні вирази та ін.) в поетичному тексті. Спеціальні запитання допомагають їм зрозуміти зображувально-виражальні засоби мови твору. Лексична робота органічно вплітається в літературні заняття, оскільки поетичні твори своєю образною мовою виховують у дітей почуття прекрасного, викликають бажання запам'ятовувати вірші й читати їх напам'ять, а також збагачують словник дітей яскравими образними виразами, епітетами, метафорами.

Як зазначалося вище, в процесі лексичної роботи використовується тематичний принцип добору фразеологізмів, прислів'їв і приказок, що дає можливість зробити образні висловлювання більш наочними для дітей, усвідомити їх значення завдяки доречному використанню в тексті. Художній аналіз твору, що передує читанню або розповіданню, використовується для оцінки вчинків героїв, розуміння основної ідеї або назви оповідання, казки. Наприклад, після розповіді української казки «Дідова дочка й бабина дочка»[3] вихователь запитує у дітей: «Про кого в казці кажемо: «Ані за холодну воду не

бралася»? (Про бабину дочку.) Про кого кажуть: «Працювала, не покладаючи рук»? (Про дідову дочку.) Далі вихователь пропонує пояснити на матеріалі казки значення прислів'я «Яке частування, таке й дякування», допомагає побудувати зв'язну аргументовану відповідь.

Ефективним є й такий прийом навчання, як художній аналіз прислів'їв та приказок. Вихователь пояснює етимологію вислову, якщо це доступно розумінню дітей і співвідноситься із заняттям або життєвою ситуацією. Добір фразеологізмів приказок і прислів'їв до сюжетного малюнка поглиблює сприйняття зображення, усвідомлення змісту, дає змогу дитині зіставити малюнок зі змістом словесного виразу.

Дошкільники вже можуть скласти невеликі за обсягом оповідання, казки. Вони пригадують історії, що трапилися з ними і які відповідали б змісту фразеологізму, прислів'я чи приказки. Наприклад, вихователь пропонує дітям: «Складіть невеличку казку, в якій можна було б сказати.., або пригадайте випадок, до якого підійшло б таке прислів'я...».

На наступних етапах навчання, коли мовний досвід дітей збагатиться, розшириться запас образних висловлювань, фразеологізмів, прислів'їв, коли у дошкільнят сформується потреба у наданні своїм висловлюванням яскравості, точності, виразності, вихователь може використати такі вправи: «Я почну, а ви продовжіть», «Хто скаже інакше?», «Хто знає більше прислів'їв?». Крім того, педагог пропонує дітям вправу на добір приказок відповідно до назви, змісту казки чи оповідання («Угадай, про кого йдеться у казці (приказці) тощо»). Вихователь називає приказку або фразеологізм, що характеризує когось із казкових героїв, а діти мають відгадати, про кого йдеться. Наприклад, про кого можна так сказати: «Тільки й діла зробила, що рукава закотила», «Стук-грюк, аби з рук» або «Робота у руках горить», «Його й муха крилом вб'є».

Використання лексичної вправи «Помилка» дає змогу вихователю простежити, на якому рівні усвідомлення значення образного висловлювання знаходяться діти. Він свідомо робить помилку в метафорі, фразеологізмі, прислів'ї чи приказці і спонукає дітей знайти неточність у своєму висловлюванні,

виправити помилку, дати вдалішу відповідь. Наприклад: «Одна дівчинка розповідала мені, що одного разу вона так зраділа, що навіть губи закопилила. Як ви вважаєте, чи можна так сказати? Послухайте ще речення, які склали діти. Хлопчик так злякався, що в нього аж волосся на спині піднялося. Петрик був вередливий, любив, щоб тільки його гладили по шії. Чи правильні ці вирази? Як потрібно сказати?».

Дошкільнят поступово підводять до усвідомлення узагальнювального значення прислів'їв та приказок, демонструють прислів'я повчального характеру, які буквально передають значення: «Без діла слабшає сила; сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай; хто дбає, той і має». Крім того, педагог ознайомлює дітей із прислів'ями, які мають переносне значення: «Жартуй, глечики, доки не луснув; мухи коня з'їли, а вовк їм лише допомагав». Дошкільнятам важко усвідомити переносне значення висловлювань, оскільки вони сприймають їх як звичайні слова та словосполучення. Водночас, як показують результати численних досліджень, діти дошкільного віку під впливом цілеспрямованого навчання, здатні зрозуміти переносне й узагальнене значення образних висловів; вони починають відчувати відтінки слів, у них формується чуття міри щодо правильного застосування образної лексики в самостійних висловлюваннях.

Щоб навчити дітей адекватно використовувати фразеологізми й приказки, важливо допомогти їм осмислити цілісність фразеологічного виразу, його неподільність та узагальнене значення. Тому пояснення слід давати у доступній формі: «Є багато слів, якими називаємо різні речі – стіл, рука, ніс, вухо. Є слова, якими називаємо дії – ходити, носити, різати. Проте якщо поєднати такі слова у словосполучення, наприклад «ріже вухо», то вони матимуть зовсім інше значення: дуже неприємні звуки, слова, які прикро чути. Вам уже знайомі такі вирази: гав ловити – бути неуважним; за вуха витягати – рятувати когось, допомагати; шукати вітру в полі – марно гаяти час. Якщо вам зустрінуться подібні вислови, подумайте, що вони можуть означати». Важливо не тільки пояснити дітям значення виразів, а й з'ясувати їх походження. Наприклад, вираз «не все коту масниця» означає, що не завжди так буде. А говорять так ось чому. Наприкінці

зимі є свято – масляний тиждень, упродовж якого їдять багато смачної їжі: млинці, сметану, сир, масло. Після цього свята починається Великий піст, тобто вживати молочні та м'ясні страви забороняється. Тому й кажуть: «Не все коту масниця».

Висновки. Процес ознайомлення дітей зі значенням фразеологізмів, значенням прислів'їв і приказок розпочинається в дошкільному віці, тому діти відчують багато труднощів. Отже, кількість і якість засвоєних дитиною образних висловів зумовлюються доречністю їх вживання, оскільки дитині ці вирази стають зрозумілими із самої ситуації, в якій було вжито складне слово чи вислів. **Перспективу** подальшого дослідження вбачаємо у розробці шляхів збагачення словника дітей дошкільного віку засобами малих жанрів українського фольклору – лічилок, забавлянок, потішок, загадок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуш А.М Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / А.М. Богуш, Н.В.Гавриш. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
2. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільному закладі: Практикум: навч.посібник / А.М. Богуш, Т.М. Котик. - К.: Вища школа, 1994.-157 с.
3. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. – К.: Вища школа, 1987. – 275 с.
4. Руденко Ю.А.Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.02 // Південноукраїнський держ.пед.ун-тім.К.Д.Ушинського. – Одеса, 2003. – 20 с.

DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN'S VOCABULARY BY MEANS OF ACQUAINTANCE WITH UKRAINIAN LANGUAGE PHRASEOLOGY

Phraseology is an integral part of the vocabulary of the Ukrainian language abundance. The ways of acquaintance of preschoolers with constant figurative phrases, proverbs and sayings, possible exercises and games with phraseological units for kids of this age are shown in the article.

Key words: phraseology, vocabulary of the Ukrainian language abundance, preschoolers, constant figurative phrases, proverbs and sayings.

**РАЗВИТИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ДОШКОЛЬНИКОВ С ПОМОЩЬЮ
ОЗНАКОМЛЕНИЯ С ФРАЗЕОЛОГИЕЙ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА**

Фразеология является неотъемлемой частью словарного богатства украинского языка. В статье раскрываются пути ознакомления дошкольников с устойчивыми образными оборотами, пословицами и поговорками, приведены доступные для детей этого возраста упражнения и игры с фразеологизмами.

Ключевые слова: фразеология, словарное богатство украинского языка, дошкольники, устойчивые образные обороты, пословицы и поговорки.